

AZƏRBAYCANIN YUNESKO İLƏ İCTİMAİ-SİYASİ VƏ MEDIA ƏLAQƏLƏRİ

РЕЗЮМЕ

В научной статье анализируется важная роль международных организаций в современных международных отношениях, в международном сотрудничестве, в многосторонних дипломатических отношениях, и обоснована многосторонняя деятельность международных организаций с мировым развитием.

В статье глубоко обосновывается мысль, что широко исследуются национальные и международные юридические нормы и процедуры, связанные с информационным правом и информационной безопасностью в период основания юридического государства, в период демократизации общества, заложения основ свободы слова, являющейся основным элементом демократического общества.

Ключевые слова: БМТ, Юнеско, информационная безопасность, демократическое общество, средства информации, свобода печати, коммуникация.

SUMMARY

The article talks about contemporary international relations, international cooperation and multilateral diplomacy is an important role of international organizations, international organizations and multilateral action to occur in the course of development of the world is about conditioned and objective nature. While the process of democratization takes place in the community, at a time where the establishment of the foundations of legal state starts, which is considered a key element of a democratic society, there are legal norms which are being developed and used nationally and internationally for freedom of speech, the right to information and information security. The article has showed the base of the idea.

Key words: UNO, UNESCO, information security, democratic community, information technologies, freedom of press, communication

Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində daxil olması, dünyanın ictimai-siyasi həyatına qoşulması çətin və ağır proses olmuşdur. Əslində suveren Azərbaycan diplomatiyasının qurulmasına sıfırdan başlanmışdır. Öz tarixinin yeni dövrünə qədəm qoyan Azərbaycan Respublikası çoxlu problemlərlə üzləşmişdi ki, bunlardan ən kəskinini və mürəkkəbi Azərbaycanın beynəlxalq aləmdən təcrid edilməsi təhlükəsi olmuşdur. Təsədüfi deyil ki, respublikamız düşüdü çətin vəziyyətin dünya birliyi tərəfindən dərk olunmasına uzun müddət nail ola bilməmişdir.

XX yüzilliyin 90-cı illəri dünyanın siyasi həyatında köklü dəyişikliklərə səbəb oldu. SSRİ-nin süqutu, kommunist rejimi sistemlərinin dağılması nəticəsində öz müstəqilliyini dünyada elan edən dövlətlərdən biri də Azərbaycan respublikası idi. Respublikamızın dövlət müstəqilliyi haqqında 18 oktyabr 1991-ci il tarixli Konstitusiyası Aktının qəbulundan sonra Azərbaycan parlamenti dünya dövlətləri və beynəlxalq təşkilatlara Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin tanınması ilə bağlı müraciət qəbul etdi. Respublikamız 1992-ci il martın ikisində BMT-nin bərabərhüquqlu üzvləri sırasında özünəməxsus yer tutdu, martın 6-da Nyu-Yorkda Azərbaycan Respublikasının BMT yanında daimi nümayəndəliyi fəaliyyətə başladı. (12)

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının çoxsahəli fəaliyyəti Azərbaycana müstəqilliyini möhkəmləndirməkdə, Dağlıq Qarabağ münaqişəsindən doğan problemləri həll etməkdə, qaçqın və məcburi köçkünlərlə, sığınacaq tapmaqda və humanitar yardım göstərməkdə, müharibə nəticəsində dağılmış əraziləri minalardan təmizləməkdə və bərpa etməkdə, ölkənin iqtisadi imkanlarını genişləndirməkdə və islahatları aparmaqda, demokratiya və insan haqlarını təmin etməkdə, ölkənin ətraf mühitini qorumaqda, insan potensialını inkişaf etdirməkdə, narkotiklərin istifadəsi və qaçaqmalçılıq ilə mübarizə aparmaqda, təhsil və səhiyyəni təkmilləşdirməkdə, AIDS haqqında məlumat yaymaqda, mədəniyyəti dəstəkləməkdə, QHT sektorunu gücləndirib birləşdirməkdə, gənclər arasında könüllü fəaliyyət prinsipini təbliğ etməkdə, müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarını tətbiq etməkdə və nəhayət çox mühüm olaraq yoxsulluqla mübarizədə kömək etmişdir və etməyə də davam edir. (8)

Azərbaycan dövlətinin suverenlik qazandığı dövr mürəkkəb beynəlxalq siyasi proseslərlə səciylənir. Bəşəriyyət bu dövrə üçüncü dünya müharibəsi təhlükəsi altında yaşasa da, tarixi inkişaf prosesi hadisələrin axarını müsbət istiqamətə yönəlmiş, yer üzündə sənin-amanlığın, beynəlxalq təhlükəsizliyin bərqərar olması üçün geniş imkanlar açmışdır. Bu prosesdə BMT-nin rolu da az olmamışdır. Buna baxmayaraq Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin dediyi kimi, bəşəriyyət qarşısında duran təhlükələr hələ heç də tamamilə aradan qaldırılmamışdır. Hələ də köhnə stereotiplər mövcuddur, on illərlə davam etmiş qarşıdurma dövrü ərzində yığılıb qalmış çoxsaylı

problemlər, xüsusən tərkisilahl, kütləvi qırğın silahının möhv edilməsi sahəsindəki problemlər aradan qaldırılmamışdır. İqtisadi imkanları müxtəlif olan dövlətlərin qarşılıqlı münasibətləri də əvvəlki kimi yene də keçmiş bələlərinə düşər olmuşdur. Zaman ekoloji təhlükələr, əhali və inkişaf problemləri ilə əlaqədar bizi yeni-yeni sınaqlara çəkir.

Xarici siyasət dövlətin BMT-dəki mövqeyinə birbaşa təsir göstərir, lakin bu təsir qarşılıqlı mahiyyyət kəsb edir. Ölkənin xarici siyasətindəki düzgün xətt onun beynəlxalq təşkilatlardakı fəaliyyətini aktivləşdirməklə bərabər, belə təşkilatların ona münasibətinə də yaxşılaşmasına səbəb olur. Qeyd etdiyimiz kimi BMT-də daxil olmaq dövlətin beynəlxalq əlaqələrini genişləndirir, onun təcrübə olumasının qarşısını alır. Lakin BMT üzvü olmaq dövlətin digər dövlətlərlə münasibətlərinin yaxşılaşmasına tam təminat vermir. Dövlətlərarası münasibətlər xarici siyasət zəminində qurulur. Daha çox ölkə ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq, onlarla münasibətlərin düzgün qurulması BMT-də bu və ya digər məsələnin həllində tərəfdarların çoxalmasına imkan yaradır. (8)

BMT-nin Ermənistanın tacavuzü və Azərbaycan torpaqlarının işğal ilə bağlı qətnamə və bəyanatları bir qayda olaraq Fransa və Rusiyanın müqaviməti ilə qarşılaşırdı. Belə ki, 822 sayılı (1993, 20 aprel) qətnamənin qəbulu ilə əlaqədar Fransa və Rusiyaya qarşı Azərbaycanı Pakistan, Venesuela, Cibuti, Mərakeş, Kabo-Verde dövlətləri dəstəkləmişdilər. Azərbaycanla BMT ixtisaslaşmış qurumları arasındakı əlaqələrin öyrənilməsi zamanı ölkənin xarici siyasətinin onun beynəlxalq təşkilatlarda iştirakı ilə uzlaşdırılmasının forma və üsullarını təyin etmək üçün xüsusi metodika lazım gəlir. Biz bu məsələnin aşağıdakı ardıcılıqla araşdırılmasını düzgün sayırıq: (1)

1. BMT sistemi təşkilatlarının rəhbər strukturlarında müxtəlif ölkələrin təmsil olunması mexanizminin ümumi qanunauyğunluqlarını müəyyənləşdirmək;
2. BMT sistemi təşkilatlarının rəhbər orqanlarında təmsil olunanların mövcud vəziyyəti və onun davam etmə müddətini aydınlaşdırmaq;
3. Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində aparıcı mövqedə duran ölkələrlə əməkdaşlığın səviyyəsini araşdırmaq;
4. Dost və müttəfiq ölkələr dairəsini təyin etmək;
5. Başqa dövlətlərlə diplomatik əlaqələrin genişlənməsi perspektivlərini öyrənmək;
6. BMT sistemi təşkilatları ilə əlaqələrin inkişaf istiqamətlərinin üstünlük verilməli olan qollarını təyin etmək
7. Üstünlük verilməli olan qoldakı əlaqələrlə xarici siyasət sahəsindəki əlaqələri müqayisə etmək;
8. Müəyyənləşdirilmiş birtərəfli əlaqələr üzrə xarici siyasətlə BMT sistemi təşkilatlarındakı uzlaşdırmaq.

Əlaqələrin formaları. Azərbaycanla ixtisaslaşmış qurumlar arasında əlaqələrin formalarını müəyyənləşdirmək üçün siyasətşünaslıqda tətbiq olunan tarixi-müqayisəli və sistem metodları əsasında tədqiqat aparmaq lazımdır.

İxtisaslaşmış qurumların BMT ilə əlaqələrinin sistem metodu üzrə tədqiqatın və politoloji təhlilin nəticələri göstərir ki, dövlətin dünya birliyini müəyyən orqanı, yaxud təşkilatı ilə əməkdaşlığı başqa təşkilatlarla əlaqələr üçün əlavə imkanlar açır. Bu müddəani siyasi tədqiqatların xronoloji üsullarla təhlili prosesində bir daha əsaslandırmaq mümkündür. Göstərilən metod və üsullardan istifadə etməklə Azərbaycanla BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları arasındakı əlaqələrin yaranma formaları tapmağa çalışaq.

Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınması onun siyasi problemlərinin bir tərəfini təşkil edirdi. Respublikanın müstəqilliyini təhlükə altına alan əsas siyasi məsələ isə Ermənistanın onun ərazisinin 20 fazindən – 16 min kvadrat kilometrini işğal etməsi faktı ilə bağlı idi. Suvverenliyinin ilk illərində istər bu sahədə materialların azlığı, istərsə də erməni diasporunun şiddətli müqaviməti Ermənistanın təcavüzkarlığının dünya ictimaiyyətinə çatdırılması böyük çətinliklər yaradırdı. “Dağlı Qarabağ” problemi adlandırılan bu məsələ əvvəlcə respublikanın göstərilən regionunda yaşayan erməni əhalisinin iqtisadi və sosial cəhətdən sıxışdırılmasının, onların Ermənistanla mədəni əlaqələrinə yol verilməsinin nəticəsi kimi təqdim edilməsi, erməni əhalisinin öz müqəddəratını tayın etmək məqsədilə Ermənistanla birləşmək arzusu kimi qələmə verilmədi.(22)

Azərbaycanla BMT arasında əlaqələrə aid materialların politoloji təhlili göstərir ki, ilk dövrlərdə respublikanın BMT-dəki fəaliyyəti Ermənistan təcavüzkarlığının bu mətbəər təşkilatının tribunasından dünyaya yaymaq istiqamətində köklənmiş və onun mahiyyətinin açılması ilə bağlı çəhdlərə səciyyəvədir. BMT-nin müxtəlif konfranslarına, seminar və müşavirələrinə dəvət olunmuş Azərbaycan nümayəndələrinin öz çıxışlarında diqqəti Qarabağ probleminə yönəltməsi münafiqə haqqında həqiqətlərin geniş ictimaiyyətə çatdırılmasında müəyyən mənada müsbət rol oynasa da, respublikanın BMT ixtisaslaşmış qurumları ilə əlaqəsindəki əsas istiqamətlərin arxa plana keçməsinə səbəb olmuşdur.(12)

BMT ilə əlaqələrin ilk dövrlərində ermənistanın təcavüzkarlığının bütünülkə BMT çərçivəsinə çıxarılması üçün yalnız birçə dəfə – 1992-ci ilin ortalarında real zəmin yaranmış, Azərbaycanın BMT yanındakı daimi nümayəndəliyinin ardıcıl səylərinə baxmayaraq, dövlətin xarici siyasət sahəsindəki zəifliyi, TŞ-nin daimi üzvü olan ölkələrin hamısı ilə münasibətinin yüksək səviyyədə və müsbət şəkildə qurulmaması nəticəsində həmin imkan itirilmişdir. (3)

Azərbaycanın BMT-yə daxil olmasından bir qədər sonra, 1992-ci ilin payızında, BMTİP Bakının “Respublika” mehmanxanasında öz ofisini

açmışdır. Bir neçə ay sonra BMTİP Prezident Aparatının yaxınlığında yerləşən hazırkı binasına köçmüşdür.

BMTİP öz fəaliyyətini daha çox yoxsulluğun azaldılması, insan hüquqlarının təşviqi, ətraf mühitin mühafizəsi, HIV/AIDS-in qarşısının alınması, torpaqların minalardan təmizlənməsi və informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsinə yönəlməmişdir. Bu və ya digər məqsədlərə nail olmaq üçün BMTİP 65 layihə vasitəsilə Azərbaycana 36 milyon ABŞ dollarından artıq yardım etmişdir.(8)

İkinci mərhələdə BMTİP-in fəaliyyəti humanitar yardıma, xüsusilə də Dağlı Qarabağ münafiqəsindən zərərçəkənlərə fəvqəladə humanitar yardımın göstərilməsinə yönəlməmişdir. Vaxt ötdükcə, BMTİP-in Azərbaycandakı fəaliyyəti öz məcrasını daha uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf ehtiyaclarının həllinə doğru dəyişmişdir.

Müstəqilliyin birinci onilliyi ərzində Azərbaycanın öz milli prioritetlərini dəyişməsi ilə əlaqədar, BMTİP tərəfindən ölkəyə göstərilən yardımın mahiyyəti də dəyişmişdir. Müstəqilliyin ilk illərində ölkə öz ərazisinin təxminən 20 fazindən işğalı, iqtisadi strukturunun süqutu və ciddi siyasi sarsıntılarla üzləşmişdir. BMTİP öz fəaliyyətini humanitar yardıma və müharibədən zərər çəkmiş ərazi-erin bərpasına yönəldərək, bu problemlərin həllinə yardım göstərmişdir. Dünya Bankı və BMT-nin Qaçqınlar İş üzrə Ali Komissarlığı ilə əməkdaşlıq şəraitində BMTİP Azərbaycan Respublikası Ərazilərin Yenidən Qurulması və Bərpası üzrə Agentliyinin yaradılmasına kömək etmişdir ki, o da bərpə fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, məcburi köçkün və qaçqınların məskunlaşdırılmasına yardım və axtarışatlı əhali üçün gəlir mənbələrinin yaradılması fəaliyyətinin maliyyələşdirməsi kimi məsələlərə cavabdeh olmuşdur.

Davam edən iqtisadi böhrandan, eləcə də Dağlı Qarabağ və ətrafıyım rayonların uğrunda hərbi münafiqədən xeyli dərəcədə zərər çəkmiş məcburi köçkünlərin qidalanma vəziyyətlərinin saxlamaq üçün Ümumdünya Ərzaq Programı (ÜƏP) 1993-cü ilin axırlarında Azərbaycana fəvqəladə ərzaq yardımını proqramına başlamışdır. Ümumiyyətlə, son doqquz il ərzində respublikaya 65 milyon ABŞ dolları dəyərində müxtəlif çeşiddə 90 min ton ərzaq məhsulları gətirilmiş və paylanmışdır.

Artıq on ilə yaxınlığı ki, köçkünlər dözülməz və ağır şəraitdə yaşamağa davam edirlər. Bundan əlavə, cari işsizlik imkanlarının və hökumətin sosial fondlarının məhdud olması baxımından köçkün əhalisinin aksiyiviti üçün özünü təmin etmək qeyri-real görünür. 2001-ci ilin noyabr-dekabr aylarında ölkəni ziyarət edən ÜƏP-in qiymətləndirici və formalaşdırma missiyaları bir daha təsdiq etmişdirlər ki, ərzaq yardımının olmaması, köçkün əhalisinin statusu xeyli dərəcədə pisləşə bilər və ona görə də ÜƏP-in yardımının davam etdirilməsini tövsiyə edilmişdir. (12)

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan az sonra YUNİSEF öz qapılarını buraya açdı və keçid dövrünün çətinlikləri ilə üzlaşan məcburi köçkün və qaçqın qadın və uşaqlarının problemləri ilə məşğul olmağa başladı. O zamandan, YUNİSEF digər beynəlxalq humanitar təşkilatlar kimi öz fəaliyyətlərinin istiqamətini birbaşa yardımın inkişafı yönəldti.

YUNİSEF-ə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən uşaq haqlarının müdafiəsini dəstəkləmək, onların əsas ehtiyaclarının ödənilməsinə yardım etmək və potensiallarına tam şəkildə nail olmaları üçün imkanlarını genişləndirmək məqsədilə mandat verilmişdir. YUNİSEF uşaq haqları konvensiyasını rəhbər tutaraq və uşaq haqlarının möhkəm etik prinsiplər və uşaqlara qarşı beynəlxalq davranış normaları üzərində qurmağa soy gətirir. Milli hökumətlər, qeyri-dövlət təşkilatları və digər BMT qurumları ilə əməkdaşlıq edərək, YUNİSEF bir çoxunun həyatını və həyat şəraitini yaxşılaşdırmağa qadirdir.

1969-cu ildə BMT-nin Baş Məclisinin təşəbbüsü ilə təsis edilmiş Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Əhali Fondu (UNFPA) dünyaya əhaliyə çoxtərəfli yardım göstərən ən böyük beynəlxalq təşkilatlardan biridir. Əhali Fondu Əhali Fondu inkişaf edən və keçid dövründə olan ölkələrə reproduktiv sağlamlıq və əhali məsələləri üzrə köməklik göstərir.(9)

UNFPA-nın üç əsas fəaliyyət sahəsi aşağıdakılardır: 2015-ci ilə qədər bütün cütlərin cütlərin və fərdlərin reproduktiv sağlamlığa ümumdünya səviyyəsində yol tapmasını təmin etməyə yardım göstərmək; əhalinin maarifləndirilməsini və inkişaf strategiyalarının dəstəklənmək; əhalinin maarifləndirilməsini və inkişaf məsələlərini reallaşdırmaq üçün lazım olan bütün resurslardan istifadəni dəstəkləmək.

BMT-nin əhali Fondu 1994-cü ildən bəri Azərbaycanda əhali və reproduktiv sağlamlıq üzrə layihələrin həyata keçirilməsini dəstəkləyir.

1994-2002-ci illərdə BMT-nin Əhali Fondunun Azərbaycana göstərdiy yardımın ümumi məbləği 3 milyon ABŞ dolları olmuşdur. BMT-nin Əhali Fondu tərəfindən maliyyələşdirilən layihələr Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və müxtəlif qeyri-hökumət təşkilatları, icma əsaslı təşkilatlar, universitetlər, və elm-tədqiqat institutları tərəfindən həyata keçirilmiş və hal-hazırda da həyata keçiriləkdədir. (2)

1991-ci il oktyabrında dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət strategiyasında YUNESKO ilə əməkdaşlıq xüsusi yer tutur. Məlum olduğu kimi, Azərbaycanın təhsil sisteminin kecmişi itifaq daxilindəki səviyyəsi yüksək göstəricilərə malik olmuşdur. Mövcud təhsil şəbəkəsi ölkənin bütün regionlarını tam əhatə etmiş, orta təhsil almaq üçün hamıya bərabər imkanlar yaradılmış, respublikada savadsızlıq ləğv edilmişdir. Bunun nəticəsində ki, Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra

bələ bu sahədə dünyanı qabaqcıl ölkələri sırasınd göstərilir. Bununla yanaşı Azərbaycanda orta ixtisas, texniki peşə və ali təhsil sisteminə ixtisaslaşma aparılmış, müxtəlif sahələrdə, o cümlədən neft sahəsində yüksək səviyyəli mütəxəssislərin hazırlanmasına diqqət artırılmışdır.

Azərbaycan müstəqillik qazandığı və BMT-yə daxil olduğu dövrdə respublikanın 17 ali məktəbində 60 minə yaxın tələb təhsil alır. Zamanın tələblərinə uyğun olaraq Azərbaycanın təhsil sisteminə müvafiq islahatların aparılmasında YUNESKO ilə tərəfdaşlıq uğurlu perspektivlər açıq. Ölkənin təhsil sisteminin müasir tələblərə cavab verəməsinə təmin edir.

Azərbaycan BMT-nin ixtisaslaşmış qurumu olan YUNESKO-ya 1992-ci ilin iyun ayında qəbul olunmuşdur. Xalqların təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlığını genişləndirmək yolu ilə sülhün və təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə xidmət göstərən və təşkilatla Azərbaycanın əlaqələri öz tarixinə görə respublikanın BMT-yə daxil olduğu dövrdən əvvəlki illərə təsadüf edir. Suveren Azərbaycanın YUNESKO ilə əlaqələrinin genişləndirilməsi isə 1993-cü ilin ikinci yarısından başlamışdır. 1993-cü il noyabr Ayının 3-də Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər naziri H.Həsənov YUNESKO-nun Parisdə keçirilən Baş konfransının 27-ci sessiyasında çıxış edərək təşkilatla əlaqələrin əsas istiqamətlərindən danışırmışdır. O, Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Şuşa şəhərinin dağıdılması məsələləri üzərində xüsusi dayanmış, Azərbaycan mədəniyyəti və sivilizasiyasının mərkəzinin salamat qalmasına nəzarət etmək üçün təcili olaraq YUNESKO-nun missiyasının göndərilməsinə xahiş etmişdir. (4)

Artıq YUNESKO Azərbaycanda təhsil islahatlarının keçirilməsində iştirak etməklə yanaşı, təhsil, elm və mədəniyyətlə bağlı bir sıra digər proqramlar üzrə də respublikamıza əməkdaşlığa başlamışdır. "Xəzər dənizinə regionlararası layihənin"nin işlənilməsi üçün təşkilatın proqramına daxil edilmişdir. Beynəlxalq hidroloji proqram YUNESKO tərəfindən hələ 1975-ci ildə hazırlanmışdır. Bu proqram çərçivəsində mütəxəssislər üçün hidrologiya kursları təşkil olunmuşdur.

1994-cü il iyun ayında Budapeştdə YUNESKO-nun Avropa Regionu Komitəsinin VII sessiyasında Azərbaycanın bu komitəyə üzv seçildi. Məlumdur ki, Avropa regionu üçün akademik tanınma məsələsi bu komitə tərəfindən həll olunur. Azərbaycanın Akademik Tanınma Konvensiyasına qəbul olunmasına üzv-ölkələr tərəfdar çıxdılar. Beləliklə, 1994-cü il iyunun 18-də Azərbaycan YUNESKO-nun Avropa Regionu Komitəsinə daxil olan ölkələr tərəfindən irəli sürülən Akademik Tanınma Konvensiyasına qəbul edildi. Bu, Azərbaycanın beynəlxalq alomda təhsil və elm sahəsində qazandığı böyük uğurlardan biri idi. Respublikada verilən diplomlar